

L'armari de Cornellà de Conflent: aproximació al seu estudi

A la sagristia de l'església de Santa Maria de Cornellà de Conflent es conserva un interessant armari d'època medieval. La importància d'aquest exemplar de mobiliari rau tant en la seva magnífica conservació, *in situ*, com en les seves característiques constructives i formals, aspectes que fan que el seu coneixement i estudi es reveli fonamental per bastir la història del moble d'època medieval als territoris de parla catalana. En aquest article ens aproximarem a l'estudi d'aquest exemplar, el qual no dubtem a qualificar d'excepcional, establint i analitzant les seves característiques fonamentals; no es pretén, en cap cas, realitzar un estudi definitiu sobre el moble, sinó aprofundir en algunes de les idees apuntades en els nostres estudis anteriors¹, així com en de les expressades per altres estudiosos.

Text: Eva Pascual i Miró, historiadora de l'art

L'armari

A l'extrem sud del transsepte que conforma la capçalera de l'edifici, al costat de la nau lateral dreta, hi ha la sagristia on es conserva, adossat al mur oest, l'armari. Es tracta d'un moble exempt, de grans dimensions (231,5 x 171 x 88,5 cm), que servia per desar-hi els atuells i la indumentària que s'empraven en les celebracions litúrgiques dels cinc altars que encara es conserven actualment: el major, situat a la capçalera de la nau central, i un a cadascuna de les absidioles buidades al mur del transsepte, situades dues a cada banda de l'altar principal com a continuació de les naus laterals.

És un armari vertical, de planta rectangular, constituït per un sol buc format per 4 muntants de 5 cm d'amplada que constitueixen les cantoneres del moble,

És un armari vertical, de planta rectangular, constituït per un sol buc format per 4 muntants de 5 cm d'amplada que constitueixen les cantoneres

units entre ells a dalt i a baix mitjançant amples travessers. L'espai interior està compartimentat per una lleixa que s'imbrica en l'estructura configurant un travesser de 7,5 cm d'amplada, situat més o menys al quart superior de l'altura total del moble. Els travessers s'uneixen als muntants, segurament, amb encaixos reforçats amb clavilles, encara que no es pugui afirmar amb total seguretat atès que apareixen completament coberts per la decoració. Els laterals estan formats per dues àmplies posts desbastades a l'aixa encadellades entre si i encastades als muntants i travessers mitjançant una regata. No tenim cap dubte que aquesta factura es repeteix a la cara posterior del moble, tot i que, evidentment, no s'ha pogut comprovar². El frontal, compartimentat en dos pisos pel travesser, es tanca en dues portes a la part superior i dues a la inferior que s'encaixen al mateix pla que l'estructura. Aquestes, confeccionades de manera similar als laterals, amb dues àmplies posts desbastades a l'aixa i disposades verticalment, estan unides al buc mit-

jançant dues frontisses de pala de 5 cm d'amplada de ferro forjat llis que ocupen tota l'amplada de la fulla i que en el cas de les portes inferiors i la part alta

de les superiors també ocupen per complet el lateral de l'armari. Les portes superiors, de 41 cm d'altura, es tanquen igual que les inferiors, mitjançant un passador amb lleba que s'insereix en un pany, que en ambdós casos és posterior a l'obratge del moble. En els dos casos, també, la fulla esquerra es tanca sobre la dreta, encaixant-hi perfectament. Les dues portes inferiors fan 143 cm d'altura i es recolzen directament sobre el travesser inferior de 10 cm d'amplada que descansa directament sobre el terra de fusta de la sagristia, atès que aquest moble, a diferència d'altres exemplars conservats de la mateixa època, no estava sustentat amb potes.

Interior i decoració exterior

L'interior apareix compartimentat d'acord amb les necessitats d'emmagatzematge dels objectes, la indumentària i els ornaments emprats en la litúrgia. A la part inferior, per tal de desar les peces i els ornaments d'indumentària, hi ha nou calaixos de 164 cm de llargada i 11 cm d'altura, cadascun amb dos ti-

radors de ferro forjat de secció rectangular. Realitzats amb posts amb encaix de mitja mossa, estan situats sobre vuit lleixes que serveixen de base, i actuen de suport. Aquestes estan encaixades a l'estructura del moble, tal com es pot apreciar als laterals. La part superior apareix sense cap compartiment per tal de desar atuells d'ús litúrgic com podien ser calzes, copons, pixis, petites creus d'altar, encensers, navetes, etc. Si és interessant l'organització interior, adaptada a les necessitats pròpies d'una sagristia, més interessant és encara la decoració exterior del nostre armari. Aquesta se centra a la part frontal del moble i cobreix els muntants i els travessers de l'estructura, així com les parts baixes, superior, d'unió i, en el cas de les inferiors, també la part central de les portes. S'articula a base de motlures de talla aplicades i clavades amb claus de cabota semiesfèrica d'1,9 cm de diàmetre, les més grans, formant motius geomètrics circulars inscrits dins quadrats als muntants, travesser superior, part central del conjunt de portes (això és, l'àrea d'unió de les dues fulles, sobre la porta esquerra) i el registre que apareix a la part central de les dues portes inferiors. A l'àrea d'unió de les fulles inferiors

amb les superiors, el motlluratge configura una sanefa amb motius de quadrats disposats meitat i meitat sobre cadascuna de les fulles. Al travessar inferior, molt restaurat, les motlures configuren una sanefa en la qual s'alternen quadrats i rombes. La part superior frontal de l'armari apareix rematada amb un coronament clavat de 6,5 cm d'altura. Es tracta d'una peça de fusta llisa decorada a la part frontal amb una sanefa correguda amb una estreta motllura superior situada sobre elements triangulars tallats. Cal dir que aquesta motllura no apareix a les fotos anteriors a la restauració,³ per la qual cosa tot sembla indicar que no es tracta d'un element original de l'armari. Al lateral dret es conserva, encara que molt parcialment, un element clavat a manera de llistó aplicat decorat amb treball de talla de bordó i mitja canya a la part exterior i una sanefa tallada amb incisions de motius triangulars, sens dubte original i que potser serví de model per a la peça de coronament afegida modernament, si bé aquest punt no s'ha pogut confirmar. La decoració del llistó originari entronca amb les solucions formals adoptades per a la decoració del travesser superior, articulada en base a una sanefa correguda de rombes entrellaçats tallats. El conjunt exterior es complementa amb els tiradors (aproximadament de 14 cm de diàmetre) de cadascuna de les portes; són d'anella, realitzats en ferro forjat i units a la fulla per una anella i amb una placa rodona amb elements triangulars calats. Les anelles estan decorades amb treball cisellat que composen motius romboïdals de doble línia. El tirador de la porta inferior dreta és modern, atès que no apareix a les fotos anteriors a la restauració. També ho són les peces de tela situades sota les plaques dels tira-

Bibliografia

- Cazes. *Notre-Dame de Cornellà*. Prada: Revue Conflent, 1991.
- Escudero, A. i Mainar, J. *El moble català al monestir de Pedralbes*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1976.
- *Moble català*, Barcelona: Electa; Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 1994.
- Petras Alba. *El Monestir de Pedralbes i els Montcada (1326-1673)*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2001.
- *Seu Vella. L'esplendor retrobada*, Lleida: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura; Fundació «la Caixa», 2003.
- *El moble medieval a la Corona d'Aragó*, Barcelona: Museu de les Arts Decoratives-Institut de Cultura de Barcelona. Associació per l'Estudi del Moble, 2006.

dors, afegides en data indeterminada, potser per tal de substituir les peces originals que podrien ser de tela, pergami, pell crua, badana o fins i tot de paper, tal com apareixen en d'altres tipologies de mobiliari coetani del nostre armari.

L'església de Santa Maria de Cornellà i el palau-castell de Conflent

Cornellà, situat a la riba dreta del Tet, molt a prop de Vilafranca i a uns 9 quilòmetres de Prada, és, actualment, un poble de mig centenar d'habitants. Forma part de la comarca del Conflent, que fou, junt amb el Vallespir, l'Alta Cerdanya, la Fenolleda i el Rosselló, cedida per l'Estat espanyol a l'Estat francès l'any 1659 amb motiu del tractat dels Pirineus. El vescomtat de Conflent (del qual es tenen notícies a partir de mitjan segle X) es fusionà amb el vescomtat de Cerdanya el 1025 i la comarca formà part del comtat de Cerdanya-Conflent fins que aquest s'uní al casal de Barcelona el 1117. Malgrat que actualment Cornellà és un petita localitat (recordem que la capital de la comarca és Prada, amb la població més nombrosa i que agrupa gran quantitat dels serveis), cal posar en relleu la seva importància durant el període medieval. Fou residència dels vescomtes de Con-

flent, primer, i residència d'hivern dels comtes de Cerdanya després,⁴ els quals habitaven el palau-castell que encara es conserva, situat a migdia, molt a prop de l'església de Santa Maria. L'existència del castell, residència palatina, ens revela la importància de la localitat durant el període, alhora que serveix de rerefons per configurar l'àmbit dins el qual es va obrar el moble que ens ocupa. El primer esment del palau és del 1057 (quan el comte Ramon Guifré presidí un judici) i fou residència comtal fins al 1117; després es mantingué sota propietat reial fins que Pere III el cedí, el 1356, al prior Jaubert de Tofalles perquè fos residència dels canonges de la canònica agustiniana de Santa Maria; passà a formar part de les dependències de la canònica pels volts del 1391.⁵

L'església de Santa Maria (actualment església parroquial), que apareix esmentada per primera vegada el 1018, esdevingué un priorat agustinianà el segle XI, segons el testament del 1094 del comte Guillem Ramon, el qual n'en-

L'estudi del nostre armari s'ha de fonamentar en l'anàlisi de les constants que entronquen amb altres exemplars conservats

carregà la fundació al seu fill Guillem Jordà, que la portà a terme el 1097⁶. Aquesta fundació fou, des dels seus inicis, dotada amb rendes notables, la qual cosa va permetre construir l'església que actualment es conserva, així com mantenir-hi la comunitat monàstica. Subjektà nombroses esglésies: Sant Jaume de Vilafranca de Conflent, Sant Vicenç de Mentet, Santa Maria de Llivia i Sant Fruitòs de Llo (aquestes dues cedides a la canònica de la Seu d'Urgell el 1167), i al segle XIII passen a dependre Sant Pere de Sedret i el priorat Sant Pere de la Roca. També apareix documentat que el prior de Cornellà tenia el dret de nomenar el rector de la parròquia de Sant Feliu dels Fillols (1397). Fins al segle XVI Santa Maria d'Oleta fou pabordia de Santa Maria de Cornellà. El priorat acumulà entre el segle XI i el segle XIV nombrosos drets senyorials com les viles i castells d'Eina (Cerdanya) i Censà (Conflent), que foren confirmats per Jaume I el 1263. La canònica entrà en decadència al segle XV, però encara es mantingué fins a la Revolució Francesa. L'església de Santa Maria de Cornellà és un edifici de tres naus amb un transsepte

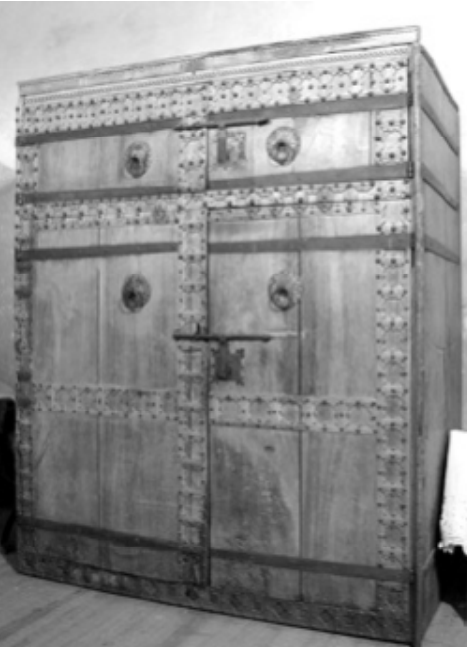
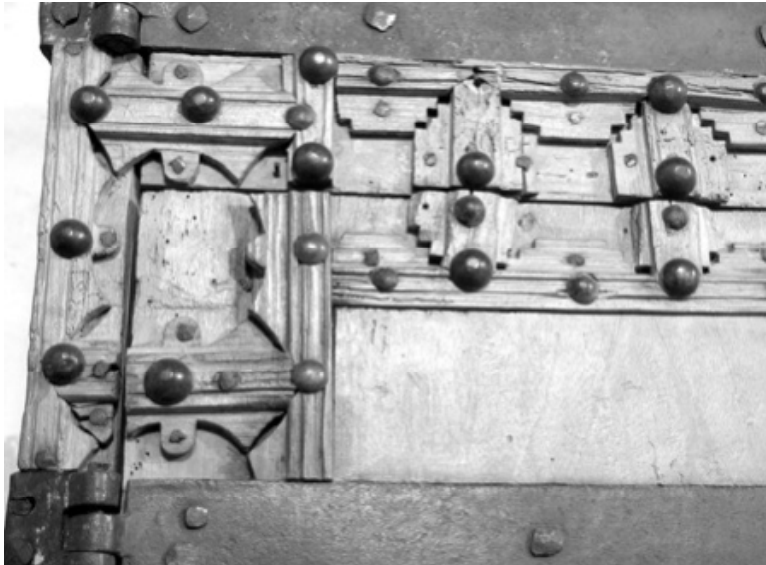
a la capçalera (est), on s'obre l'absis principal, i amb una torre campanar de tres pisos a l'angle sud-oest. L'actual edifici és el resultat de dos moments constructius del segle XI i XII, encara que al segle XIV s'afegiren importants edificacions que actualment no es conserven. El segle XIV, la darrera etapa d'esplendor de la comunitat, es revela com un període especialment important. Tal com es desprèn de les notícies, la canònica, amb rendes més que suficients i gràcies a les donacions (podem citar com a exemple que Raimon de Flaçà, en el seu testament del 1330, dotà amb diverses sumes de diners els cinc altars de l'església)⁷ creix en importància, fet que segurament fa augmentar la comunitat, raó per la qual es fa necessari disposar, cap a mitjans de centúria, d'una nova residència per als canonges. Durant aquest període es construeix un nou claustre (avui desaparegut i del qual sabem que s'estava construint el 1392), situat al vessant sud de l'edifici actual, entre l'església i el palau, per tal de substituir la construcció del segle XI

aquesta centúria l'església fou fortificada amb un mur perimetral.

Els armaris medievals i l'exemplar de Cornellà

Malgrat que durant els segles XIV i XV (però també abans) la majoria d'armaris no eren res més que una simple obertura al mur proveïda d'una lleixa central¹⁰ i a vegades tancats amb portes de factura molt senzilla, tal com apareix en nombroses representacions iconogràfiques de l'època, els exemplars que han arribat fins als nostres dies són armaris exempts d'ús litúrgic.

L'estudi del nostre armari s'ha de fonamentar, doncs, en l'anàlisi de les constants que entronquen amb altres exemplars conservats. L'estudi del sistema constructiu del moble de Cornellà ens remet, ràpidament, als exemplars del segle XIV que es conserven al monestir de Pedralbes, a Barcelona. No es pot passar per alt, però, que el sistema de muntants i travessers amb posts configurant els plafons que tanquen el moble es pot observar en altres grups d'armaris, com el que es conserva a l'església parroquial d'Aubasina, a la Corresa, datat de final del segle XIII, o, també del segle XIII, el que es conserva a la catedral de Noyon (Picardia), entre altres exemples. Malgrat la correspondència constructiva del nostre exemplar amb els armaris esmentats, no hi comparteix les solucions formals derivades d'aquest sistema en ambdós casos, així com en l'altre armari de l'església d'Aubasina; arran de variacions provocades per una intervenció del segle XV, els mobles presenten característiques formals que els aparten del de Cornellà. En aquest sentit, ens torna a remetre al conjunt de Pedralbes: cinc armaris del segle XIV (recordem que el monestir s'inaugurà el 1327) d'entre els quals desta-

ca el conegut com a «Armari de la Reina». En tots els casos, els armaris estan obrats amb posts desbastades a l'aixa, seguint el mateix sistema constructiu que el que ens ocupa. L'estructura interior amb calaixos del nostre armari¹¹ es repeteix en un dels armaris conservats a la sagristia de l'església de Pedralbes a l'àrea de clausura.¹² Val a dir que un dels mobles d'Aubasina presenta, també, calaixos, encara que semblin resultat de la intervenció del segle XV. El repertori decoratiu articulat a base de motllures planes amb incisions i tallades ens remet a les solucions adoptades en exemplars situats dins la tradició mudèjar. Cal recordar el magnífic armari conservat al museu de la catedral de Lleó, del segle XIII, decorat amb magnificència de motllures entrellaçades, algunes planes i decorades amb incisions, creant repertoris d'elements quadrats. També l'armari litúrgic obrat cap al 1400 procedent de Perpinyà (MNAC 15835) presenta motllures planes decorades amb doble incisió entrellaçades amb un repertori formal, que es repeteix quant a tipus de motllura i disposició en l'armari litúrgic d'entre 1375-1400 (amb afegits posteriors) procedent del Rosselló i que es conserva al Meadows Museum de Dallas (MM.91.07), així com la magnífica decoració de l'armari reliquiari del monestir cistercenc de Santa Maria de la Piedra de Saragossa, finalitzat l'any 1390, actualment a la Real Academia de la Historia de Madrid. Són posteriors, del segle XV, els tres armaris procedents del convent de Santa Úrsula de Toledo que es conserven al Museo Arqueológico Nacional,

a l'Instituto Valencia de Don Juan i al Museo de Artes Decorativas de Madrid, respectivament. Cal assenyalar que la decoració de l'armari de Cornellà ens remet a l'exemplar de Lleó tant pel tipus d'elements geomètrics realitzats com pel sistema de fixació de les motllures amb claus d'ampla cabota. En contra del que caldria esperar, no comparteix amb els armaris del focus rossellonès la tipologia de motllures, radicalment diferents, ni la disposició formal de la geometria.

La comparativa de la decoració ens mena a relacionar el repertori amb el de les portes mudèjars obrades als territoris de l'antiga Corona d'Aragó.¹³ Són portes decorades amb motllures llises i estriades (com ja s'ha vist, presents també en altres focus de producció), clavades sobre les posts amb claus acabats amb grans cabotes semiesfèriques o arrodonides, que no tan sols serveixen per fixar les motllures, sinó que esdevenen un element més del repertori decoratiu. En aquest sentit, també podem citar com a exemple les portes procedents de Daroca (actualment al Museo Arqueológico Nacional), les dels monestirs de Sixena, Santa Maria de Morella i Santa Maria d'Agramunt, les de l'església de Gandesa¹⁴ i les de l'església de Sant Llorenç de Lleida, junt amb les del MLDC 1491 i 1492, datades de finals del segle XIII i inicis del XIV. L'ús de claus de cabota semiesfèrica com a part del repertori decoratiu és un recurs emprat en altres tipologies de mobiliari del segle XIV que s'han conservat. Recordem els nombrosos exemplars de cofres i arquetes amb pergamí o pell crua aplicada i recoberts amb tires (costelles) de ferro forjat amb expansions, ja sigui circulars o amb forma de pètals, fixades a la fusta (desbastada, en tots els casos, a l'aixa, com en l'armari de Cornellà) amb claus de cabota semiesfèrica.

Així doncs, cal pensar que el nostre armari fou obrat a cavall dels segles XIII i XIV, atesa la cronologia de les portes i dels armaris amb solucions decoratives semblants (exemplar de Lleó) de filiació mudèjar i les concomitàncies que presenta la seva solució estructural amb els armaris obrats ja en ple segle XIV, com ara els exemplars de Pedralbes. Cal afegir que el moble sembla coetani del cadirat del cor¹⁵ (de finals del segle XIII o inicis del XIV) que es conserva a la mateixa església, atès que presenten una solució decorativa idèntica, una sanefa de losanges o rombes tallats. Recordem, però, l'època d'esplendor que visqué la canòni-

ca durant el segle XIV, amb l'ampliació de les dependències i l'encàrrec d'obres certament importants; per tant, no es pot considerar aventurat pensar que el nostre magnífic armari fou obrat per tal de respondre a les necessitats de la creixent comunitat durant els primers anys del segle XIV, per tal de desar els atuells i la indumentària que s'empraven en els cinc altars de l'església canonical. Ens agradaria pensar que potser fou obrat durant els primers anys de la centúria junt amb la tribuna encarregada, sembla, per Raimon de Ceret, si bé aquesta afirmació cau plenament en el terreny de la més pura especulació. No podem dubtar que el seu obratge cal situar-lo durant els primers anys del mil tres-cents; seria, per tant, anterior al conjunt de Pedralbes i als exemplars d'armaris litúrgics del focus rossellonès.

No volem acabar aquesta aproximació al nostre moble sense esmentar que, com no podia ser d'una altra manera, les seves dimensions corresponen a les que a l'època s'empraven al comtat de Conflent: fa una cana d'altura, quasi set pams d'amplada i aproximadament mitja cana de fondària.

Volem agrair la col·laboració de l'Ajuntament de Cornellà de Conflent, especialment a l'alcaldeessa Madame Claudette Martinetto, que ens han facilitat l'accés per tal d'estudiar i fotografiar l'armari. També a Sonia Gregori per la seva incansable ajuda.

- E. Pascual 'Tipologies del moble medieval a la Corona d'Aragó: evolució i pervivència de les formes', a 'El moble medieval a la Corona d'Aragó', Barcelona: Museu de les Arts Decoratives-Institut de Cultura de Barcelona; Associació per a l'Estudi del Moble, 2006, pàg. 60.
- Encara que l'estat de conservació actual de l'armari sigui bo, no és aconsellable efectuar-hi cap tipus de manipulació, altrament molt complicada per les dimensions i el pes del moble. Aquesta apreciació es fonamenta en les conclusions extretes de l'estudi d'altres armaris de la mateixa època.
- Clixé Institut Amatller d'Art Hispànic Gudiol R-187.
- 'Catalunya Romànica. La Cerdanya. El Conflent. Vol VII'. Barcelona: Enciclopèdia catalana, 1995. pàg. 257- 270.
- Catalunya Romànica..., pàg. 401.
- Catalunya Romànica..., pàg. 278.
- A. Cazes. Notre-Dame de Cornellà. Prada: Revue Conflent, 1991. pàg. 12.
- A. Cazes. Notre-Dame... pàg.19.
- A. Cazes. Notre-Dame... pàg. 5.
- Com per exemple, els dos armaris del segle XIII conservats a la capella de Santa Maria, antiga capella del Temple, i que després passà a ser capella del Palau Reial Menor de Barcelona.
- Tal com indica J. Barrachina en el seu article 'El moble gòtic català d'ús domèstic', a 'Moble català', Barcelona: Electa; Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 1994, pàg. 39, «existeixen mobles del segle XIV amb calaixos i per tant cal desestimar la teoria de l'aparició d'aquests elements al segle XV».
- Núm. inv 115.107.
- Aspecte apuntat per J. Barrachina en el seu estudi a 'Moble català'... i analitzat en profunditat per E. Pascual a 'Porta', a Seu Vella de Lleida. 'L'esplendor retrobada', Lleida: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura; Fundació «la Caixa», 2003, pàg. 406- 407.
- Torres Balbás, 'L. Arte Almohade, Arte Nazarí, Arte Mudéjar' (Ars Hispaniae, vol. IV), Madrid, Plus Ultra, 1949, pàg.380.
- Base de dades Palissy. Patrimoine Mobilier, Ministère de la Culture, France.